

800 ГОДИНА СРПСКЕ МЕДИЦИНЕ И 140 ГОДИНА СРПСКОГ ЛЕКАРСКОГ ДРУШТВА

Радоје Чоловић

Српска академија наука и уметности

Српска^{1,2} племена која су се доселила на Балкан најпре нису имала јединствену државу, већ су била издељена у више области са сопственом организацијом, па као таква нису ни могла примити озбиљније утицаје медицине са стране. Године 1166. велики жупан Стефан Немања оснива јединствену српску државу, која ће ојачати нарочито за време краља Милутина и цара Душана. У време Немањићке Србије постојале су најмање три медицине: на двору, у градским болницама и градовима, постојала је, бар повремено и бар делимично научна медицина. У манастирским болницама медицину су практиковали монаси емпирици или тзв. „работници“. Становништво су лечили народни лекари, лаици и варалице. Спас је тражен у молитвама, враџбинама, остацима паганских ритуала и евентуално у „лекарушама“ (била је то меша магијске, анимистичке, теургијске и народне медицине. **Магијска медицина** (магија – чаролија, враџбина, вештина потчињавања вољи тајанствених сила природе, духова и демона) је веровање да човек својим речима и чинима може утицати на ток природних догађаја, па тако и на ток болести и заштиту од њих. **Анимистичка медицина** (анима – душа, дух) је веровање да нека невидљива духовна бића, тзв. аниме, утичу на судбину човека па тако и на живот, здравље и болест. Подразумева ритуале и технике чији је циљ да се умилостиве духови – аниме, зли дуси који угрожавају здравље и живот. **Теургијска медицина** (теургија – чин, чаролија, способност чињења чуда, видовитост), у којој се упражњавају молитве помоћу којих се жели заштитити здравље или постићи излечење ако до обољења дође. **Етномедицина** или **народна медицина** је скуп искустава и њихова практична примена на очувању здравља, продужењу живота, спречавању и лечењу болести које је сам народ открио. Ова знања су стицана искуством и преносила су се са поколења на поко-

¹ Овај рад је финансиран из Фонда за научна истраживања САНУ преко пројекта „Историја српске медицине“.

² Предавање одржано на Другом научном скупу „800 година српске медицине“, манастир Св. Прохор Пчињски, 9. до 12. јуна 2011. године.

лење, најпре усменим, а потом и писменим путем. То је искуствена, емпиријска медицина, до извесне мере стручна, али најчешће прожима-на и конзервативним идејама, мистиком и сујеверјем, што је давало простора и магији и надрилекарству, које је тешко разлучити једно од других. **Научна медицина**, у којој се користе научна достигнућа у чувању здравља, спречавању болести и њихово лечење.

Свети Сава је 1198. године у Константинопољу посетио византијског цара Алексија III и Порфирну палату са породилиштем као и болницу при манастиру Свете Богородице Евергетиде, по угледу на коју је 1199. основао болницу (келију) у манастиру Хиландар од 8 постеља. Године 1200. је написао Типик Болнице, такође по угледу на Типик поменуте цариградске болнице. Рад болнице био је регулисан у глави 40. *Хиландарског типика* „О болници и работајушћех болем“. Болесни монаси су имали бољу храну, послугу, болница је грејана, лекови су справљани од лековитих биљака гајених од семена које је он донео са својих путовања по Блиском Истоку или сакупљаних у околини манастира. Болницу у Хиландару помагали су скоро сви српски краљеви а највише краљ Милутин, цар Душан и кнез Лазар. Године 1346. за време боравка у Хиландару са царицом Јеленом и сином Урошем, цар Душан је одредио да се болници у Хиландару сваке године даје по 200 венецијанских перпера, да се болница прошири са 8 на 12 постеља и поклониио јој је чамац за ловљење рибе (15. априла 1406. у повељи деспотице Маре Бранковић о манастиру Хиландару говори се и о смештају губаваца у манастирској болници).

За време грађанског рата између Вукана и Стефана Првовенчаног 1201–1203 године у Србији је владала епидемија куге. Помор становништва је био тако велики да Доментијан пише: „...тешке болести ... не жалећи род наш, без стрела стрељајући, без копља бодући, без мача секући и без палице убијајући, просто рећи без ногу гонећи и без руку узимајући, и без ножа кољући, без свега оружја ходећи, толико лешева остављајући ... српска земља је пуна мртваца, мртвих су били пуни двори и куће и путеви и распућа, није било довољно гробара да их закопавају већ су их сахрањивали у житне рупе“. Нова епидемија куге у Србији је настала 1346. као и пред Маричку битку 1371.

Године 1208. или 1209. по угледу на болницу при манастиру Св. Богородице Евергетиде у Цариграду и болнице у Хиландару, Свети Сава је основао болницу у манастиру Студеница, намењену лечењу манастирских монаха а вероватно и радника ангажованих на изградњи цркве и манастирских конака. Неки мисле да су у болници лечени и радници ангажовани на манастирским имањима. Болница се налазила на јужној страни Богородичине цркве и конака и имала је и башту за гајење лековитих биљака. Била је то прва болница на тлу Србије. (У то време у Лондону је постојала само болница св. Бартоломеја. Болница Св. Томе основана је тек 1215. године, тј. 7 година после болнице у Студеници.

Оксфорд и Кембриџ добили су прве болнице средином 18. века). Болница се састојала од једне, а по потреби је проширивана на 2 собе у конацима. Управник болнице, „работник“, био је емпирик, биран из редова монаха. Отреситост, искуство, писменост, познавање лековитих трава и евентуално знање грчког језика биле су пожељне при избору работника. По потреби, њему је додељиван и други „работник“. Болница у Студеници је била права установа за лечење а не сиротиште, као што су биле болнице на Западу, јер је захваљујући ктитору и дародавцима манастир имао солидне и стабилне изворе прихода, тако да су монаси били материјално обезбеђени, па није било потребе за сиротиштем.

Рад болнице био је регулисан у гл. 40. Студеничког типика „О болници и о болничарима“ у којој се каже да „...игумановој вољи, све што се тиче бриге о њима (болесницима), наложено је. ... Заповедамо ... да се изабере болесника хелија која је по изгледу добро успела болница; и постеле поставити болесника за лежање и одмор, и работника им дати како би им помагао у свему. Ако ли ... многи у болест падну, да им се дају два работника, арула велика ... на њој ћете болесника укроп топити и друго што им је за утеху, по могућству, што је за јело и пиће и за остале потребе. Игуман свагда, не ретко, у болницу нека долази и свесрдно посећује братију и свакоме доноси потребно. А братија наша болесна, да се ... не распусте тражећи сувишно ... већ нека се уздрже и смерни буду, задовољни оним ... чему је време и што је могуће манастиру донети ... не дозвољамо да извољевају. Мислимо да живе смерно као што приличи монасима...“.

О значају болнице за живот манастира говори најпре то што је за болницу био одговоран игуман, тј. старешина манастира лично, затим фреске са медицинским мотивима у Краљевој цркви, коју је 1315. краљ Милутин подигао у дворишту манастира, и то рођење Христово (на јужном зиду цркве) и Свети Козма, који држи хируршку ланцету за извођење флеботомije (Козма и Дамјан су били Арабљани, браћа близанци, хирурзи, који су прешли у хришћанство, због чега су мучени и погубљени око 300. г. н.е. Проглашени су за свеце и заштитнике хирурга-бербера), као и спис „Дамаскин Јован о човеку, шта је човек“ писан српском рецензијом, који је у 17. веку био у власништву манастира Студеница, данас се чува у Универзитетској библиотеци у Болоњи, а који представља прерађени Хипократов и Аристотелов текст о саставу људског тела са обележеним местима за венепункцију.

У болници су за лечење коришћени одмор, боља храна него за остале монахе а пре свега и чајеви од лековитих трава, гајених у манастирској башти од семена које је Св. Сава донео са Блиског Истока и Свете Горе и трава сакупљаних у околини манастира. По веровању средњовековне цркве лековите траве створио је Бог, па су управо зато оне и биле пре било чега другог препоручљиве за лечење. У лечењу доминантну улогу имале су лековите, хранљиве и миришљаве биљке које су имале и снажно сугестивно дејство на оболелог. Лековито дејство биљака упознано

је употребом и искуством. На основу истраживања народног лечења у крајевима око манастира које се није мењало вековима, претпоставља се да су као лековите биљке коришћени крин, ружа, жалфија, нана, морач, грчко семе, чубур, рутвица и вртић гајене у манастирској башти, а вероватно и жалфија, мајчина душица, повратич и босиљак. Ж. Славковић верује да су већ од оснивања болнице коришћене аутохтоне лековите биљке, бели лук, копитњак, кукурек, мајчина душица, жута линцура, дебела тиква, кора храста и црне јове, врбе раките, плаве и црвене клекиње, пелин и босиљак, а од природних минерала катран, восак, ракија, смола, мед четинара, козије млеко и сир, тзв. „убојни камен“ као и лековите минералне воде са извора реке Студенице и са извора Мочило на Одмењу изнад Ибра. Лековите воде коришћене су за лечење кожных болести, гастритиса и улкуса на желуцу и дванаестопалачном цреву.

Укроп (лек, мелем) је топљен у болничкој арули и био коришћен за лечење епилепсије (тзв. „свештене болести“) али и других болести. Коришћене су и молитве, јер се веровало да су болести божија казна за људске грехе, па је требало Бога умолити да их опрости, а вероватно и пуштање крви (венесекција – флеботомија и примена пијавица). Флеботомије су биле раширен начин лечења у Средњовековној медицини, јер како стоји у Хиландарском медицинском кодексу, „... познато је да највећи број болести у човечијем организму настаје због сувишне количине крви и знатног накупљања штетних пнеума („димова“). Ове испуне жиле и на тај начин доводе до великог загревања крви“. Дању се стварају нештетне а ноћу штетне пнеуме (димови). „Пошто су зими ноћи дуже, процес пробављања хране је дужи па се зато тада накупља више штетних пнеума (димова)“. Зато се сматрало да је најважније крв пуштати у пролеће „нека се то чини после Ускрса да би се уклониле штетне пнеуме које су се умножиле у стомаку, око њега и у жилама“. „Лети, услед велике врућине коју човек унесе у организам, храна не бива сасвим пробављена, и зато долази до стварања велике количине једа и штетних пнеума. Да би се то спречило и одстранило из организма треба пустити крв“, и то у јесен, у септембру. У њему се каже и да „постоји 8 врста пнеума: слана, кисела, стакласта, слатка, 'жути јед', јед налик на жуманце, јед налик на боју чађи и јед као талог од гвожђа. Када ови димови (пнеуме) преовладају у функцији организма јављају се опаснија обољења“. Према томе, флеботомије су индиковане да се „одстрани“ сувишна количина крви и да се тако „одстрани штетне пнеуме“. Флеботомије су вршене понекад и код очигледне анемије. Сматрало се да крв треба пуштати са разних места, јер се није знало да је крвоток јединствен. Зато је у Дамаскиновом спису и обележено више од 20 различитих места за извођење флеботомије. Веровало се и да флеботомије не треба вршити кад месец опада и кад дува јужни ветар.

Године 1298. помиње се најстарији српски лекар Првослав (Pervoslavus medicus).

Године 1308. Краљ Стефан Урош II Милутин, зет Андроника II Палеолога, помогао је обнову у пожару оштећеног манастира Светог Јована Крститеља – Претече (Продрома) у Петри, недалеко од царске Влахернске палате у Цариграду и у оквиру њега подигао болницу, како каже Данило II „...хромим странцима за смештај а болнима за лечење“, „да може служити на увиђење онима који тамо раде“ и даривао јој „многа изабрана села... од којих ће се данак давати... и многе веште лекаре нашавши даде им много злата и што им је на потребу да непрестано надзиру болеснике лечећи их. Уз њих постави ... своје људе који ће посећивати болне и болничаре, чинећи им све корисно, да нико од болесних не узнегодује, но што траже да им се даде“ ... и „нашавши мноштво лежаја ради почивања болесника, меке постеле постави поврх њих“.

На захтев свога зета, српског краља, византијски цар Андроник II повељом од 1. августа 1322. потврдио је имовинска права болнице, која је краљ Милутин обезбедио за њено издржавање (1453. године манастир је био напуштен. 1463. Мехмед II Освајач га је поклонио мајци великог везира Махмуд Паше, која је била Српкиња и која је остала у православној вери). Отоме зашто је краљ Милутин основао болницу у Продромовом манастиру историчари наводе више могућих разлога: дарожљивост према болницама била је и тада популарна? Можда је желео да имитира византинске владаре? Можда је желео да демонстрира снагу српске државе? Градећи цркве и болнице, можда је желео да цркву придобије за савезника против славољубивог племства? Градња цркава ван Србије могла је бити и у функцији спољно-политичких претензија Србије.

При болници у Продромовом манастиру основана је Медицинска школа у којој се, као и у другим византијским медицинским школама, медицина учила уз рад у болници, као занат. Почетком 15. века школа је прерасла у „Училиште при болници“ а болница се звала „Краљева болница“ или „Српска болница“. Болница и Училиште радиле су до пада Цариграда 1453. у руке Мехмеда II освајача.

У својој историји болница је имала више професора. Неки од њих су Георгије Хрисокок, Георгије Схолар, Михаило Апостол, али су ипак најпознатији Јован Хортазмен и др Јован Аргиропул. Др Јован Хортазмен је почетком 15. века препевезао рукопис Цариградског (Диоскуридовог) кодекса из 405. године (о лековитим биљкама), који је написан за Аницију Луцијану, ћерку западно-римског императора Олибија (Диоскурид Педаније – римски лекар). Др Јован Аргиропул (Константинопољ 1410. – Рим 1492.) је у младости у Константинопољу студирао грчку филозофију и теологију. Године 1438–39. био је члан византијске делегације на Концилу о уједињењу православне и католичке цркве у Ферари и Фиренци. 1441–44. студирао је медицину и докторирао у Падови и постао „rector artistarum et medicorum“. По жељи византијског цара Константина XI Драгаша, чија је мајка била Српкиња, предавао је медицину од 1450.

до 1453. у Српској болници у Цариграду. Истовремено, у „Училишту при болници“ предавао је и грчку филозофију, физику и Аристотелову логику. Постоји једна минијатура која се чува у Универзитетској библиотеци у Оксфорду која приказује др Аргиропула како држи предавање својим студентима. Текст изнад слике је делом дешифрован као: „Аргиропул предаје лекарима Јовану Панарету, Димитрију Анђелу, ... у краљевској болници“. У позадини минијатуре виде се контуре Српске болнице. (Када је 29. маја 1453. Константинопољ пао у руке Мехмеда II Освајача, Аргиропул је пребегао на Пелопонез. Године 1456. Аргиропул одлази у Фиренцу на позив Козима Медичија и бива постављен за татора његовом сину Пјетру и унуцима Лоренцу и Ђулијану. Истовремено, у школи *Студио* предавао је филозофију, грчки језик и литературу, превео је Аристотелова дела са старогрчког на латински и новогрчки, писао је поеме, писма, забелешке, реторичке и теоретске радове. После Манојла Хризолораса био је најутицајнији на истакнуте хуманисте Италије и тако јако заслужан за настанак Хуманизма у Италији али и Европи уопште. Од 1471–77. и од 1481–92. предавао је филозофију на универзитету „La Sapienza“ у Риму).

Краљ Милутин је 1315. основао и болницу у манастиру Светих Архангела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, који је подигао као успомену на заједничку победу Срба и Византинаца над Персијанцима у Анадолији. Српски манастир се налазио уз сами Патријаршијски манастир. Најближа градска капија се све до 16. века, тј. тренутка када је почело преправљање јерусалимских зидова, звала „Капија српског манастира“. У манастиру је бивало и до 150 српских калуђера. Болницу су помагали цар Душан (тако јој је 1348. даривао манастир Враћицу на Скадарском језеру), као и зетски владари Ђурђе Стратимировић, Балша III и Иван Црнојевић. Године 1678. српски монаси, исцрпљени борбама са Сараценима – муслиманима, осиромашени због дугова за изградњу и одржавање манастирских кула и бедема, предали су манастир и болницу грчком Патријарху.

На тлу Србије Краљ Милутин, кога Данило II назива „Незасити зидатељ“, скоро при свим својим другим задужбинама (46) оснивао је болнице са „нарочито меким постељама“, давао им „многа села“, плаћао „многе лекаре само да непрестано буду код болесника“, давао им „многа злата“ и одредио нарочите великодостојнике „краљевства му да редовно обилазе болеснике“, јер „ниједан болесник не треба ни на шта да се жали, но што тражи да му се даде“.

У манастиру Пантократора Сведржитеља у Цариграду (данас Зејрик џамија), у којој је 1448. сахрањен Јован VIII Палеолог у гробу своје треће жене, Марије Комнине, српски принц Стефан Урош III, доцније назван Дечански, провео је са породицом 7 година (1313–1320) у заточеништву и у болници при манастиру лечен је од оштећења очију (замућење рожњача и/или сочива), пошто је био ослепљен после неуспе-

ле побуне против оца, краља Милутина. Болница у његовој задужбини Високим Дечанима основана је 1330. године, управо по угледу на болницу у Пантократоровом манастиру. Болница у манастиру Високи Дечани имала је 5 одељења: за оне „који су имали изједено лице од узавреле крви, пошто им је месо отпало и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију и разделили од чланова састава“ (лепра?), за оне „који нису могли слободно дисати ради унутрашње љутости“ (астма?), за оне „који су се сасвим савили и нису могли ништа радити“ (Бехтерев?), за оне који болују од „свештене болести“ (епилепсије) и одељење за лечење очних болести.

Стефан Дечански је иначе материјално помагао болницу Пантократоровог манастира, па је Данило II писао „...а нарочито је много блага добила обитељ Пантократоровог манастира“. Болница у Високим Дечанима радила је до средине 18. века. Како је рекао Григорије Цамблук, биограф С. Дечанског, „...у болници (Високим Дечанима) је Краљ лично вршио инспекцију, наређивао је да се мирисима забашури болнички задах, говорио је са сваким болесником, једноме је давао новаца, другога је тешио грлећи и љубећи га са очима пуним суза. Често је Краљ Дечански читаве ноћи проводио крај постеље каквога тешког болесника“. То је Владан Ђорђевић 1904. коментарисао речима: „Краљ болничар. Каква дивна слика у средњевековној суровости“.

За време С. Дечанског у Србију почињу да долазе први лекари са Запада, школовани у Салерну, Италија, затим они школовани у Монпељеу, Француска, а доцније и лекари школовани у Падови, Болоњи, Венецији, Ферми и Риму. Најчешће су долазили преко Котора и Дубровника, који су одржавали трговачке везе са градовима Италије. Тако је године 1324. и 1329. магистар Едигиус долазио да лечи краља Стефана Уроша III Дечанског. Од 14. до 16. века у Србију је долазило или у њој радило најмање 49 страних лекара и 26 апотекара; у 14. веку било их је 15, у 15. веку 30 и у 16. веку 14. Неки су у Србији остали до краја живота и сахрањени су у њој.

Доласком страних лекара у Србију, од времена краља Стефана Дечанског, полако почиње да слаби утицај византијске и да расте утицај западне медицине на српску медицину, па се од тог доба српска медицина више није битније разликовала од италијанске и француске медицине 14. и 15. века, што је било јако важно, јер је византијска медицина почела заостајати због лоше организације њихових медицинских школа. Наиме, њене медицинске школе биле су организоване као учење заната, уз рад у болници са својим професором, тако да су ученици били боље или лошије копије својих учитеља. За разлику од њих новоосноване медицинске школе на западу биле су праве школе са медицинским предметима. Само је хирургија у Србији, осим у српском приморју, заостајала и сводила се на лечење рана и пуштање крви.

Године 1342. Цар Душан је основао болницу у конацима манастира „Свети Архангели“ у Призрену. У повељи манастира се каже: „Што се

тиче болнице, она да се уреди по закону, који је прописао Краљ, Наш отац, да има 12 постеља, и ко год да се разболи, да буде примљен у болницу, а хром и слепи да се не држе“. Као могући разлози за ову забрану наводе се што је у то доба било много слепих и хромих па је постојала опасност да се болница претвори у склониште за слепе и неспособне и тако изгуби здравствени карактер. Могуће је да је то било и због тога што су у то време, ослепљивање и обогаљивање коришћени као казне за најтеже прекршаје законских и друштвених норми. Манастир и болницу у Призрену разорио је Синан-паша 1613. године.

У двору Цара Душана у Призрену, престоници, се помиње италијански лекар (1333) *Magister Antonius (physicus sallariatus domini regis)* а доцније (1354) *Milicinus de Praeserin (homo domini imperatoris)*, наводно је био српског порекла). Сматрани су утицајним на Двору те су преко њих стране дипломата успешно обављале разне послове.

Године 1381. у манастиру Раваница Кнез Лазар је подигао „болницу за монахе, за странце и раслабљене“. Изгледа је део болесника у Раваници лечен и у оближњем манастиру Сисојевцу, 12 км од Раванице. Преподобни Сисоје био је близак кнезу Лазару. У народу се сматра да је свети Сисоје покровитељ лекара и медицине. Болници у Хиландару кнез Лазар је поклатио више села да се од њихових прихода сваке године троши по 100 унгија „за неговање и утеху болесника“.

У српском приморју било је више лекара и апотекара: године 1326. апотекар *Albergetus* из Венеције оснива прву апотеку у Котору по угледу на италијанске апотеке, 1330. *Philipus de Fermo*, лекар у Котору, 1330. *Menca Antibaranus medicus* у Бару, 1332. *Magistar Paulus, „Barberius de Barleta, Sallariatus Comunicatis Cathari“* и др *Pietro Ainesi, „medico et cerurgico di questa citta“*, 1350. Добротворно „Друштво Светог Духа“ основало је болницу „Хоспитал Светог Духа“, која се одржала до 1621. Године 1372. Братство Светог Крста је основало „Хоспитал Светог Крста“ за смештај и лечење сиромаша. Године 1431. основан је „Хоспитал Ст. Лазаро“ (за лепрозне), 1545. *Giovanni Mangrela (excelens artium et medicinae professor)*, је био први градски лекар у Котору.

Српске средњовековне манастирске болнице, које су највероватније осниване у склопу практично свих манастира, нису се развијале као сиротишта, што је био случај са болницама на Западу, већ су осниване као установе за лечење. Монаси у манастирима су били материјално обезбеђени, те за њихово издржавање нису била потребна сиротишта. Зграде за смештај сиромаша и неизлечивих болесника, тзв. Хоспитали, подизани су изван зидина града и изван манастирских зграда.

Деспот Стефан Лазаревић, како је написао његов биограф Константин Филозоф, у Београду „...сазида болницу странпријемницу за болне на најслађој води“, око ње „...засади свакојаког изабраног воћа и приложи села и наследство много у којој болне и стране храњаше и олакшања њима даваше“. Болница није била подигнута за потребе калуђера

већ за потребе становника Београда (Београд је тада имао библиотеку од 600 књига). Болницом је све до смрти управљао магистар медицине Хијеронимус де Санкто Мињато из Фиренце. Деспот Стефан Лазаревић је био врло милостив према губавцима па су они у Србију долазили из разних крајева. Толико су се размножили да су постали права напаст за земљу, па је Деспот на крају био приморан да их протера. На двору деспота Стефана 1407. је радио др Данила де Пасинис.

На двору Деспота Ђурђа Бранковића је боравило више лекара: Ангело Муадо (Angelus Muado), боравио је у деспотовом летњиковцу у Некудиму код Смедеревске Паланке, где се била привремено настанила нова владарска породица, после смрти деспота Стефана Лазаревића 19. јула 1427. године, а пре него што је озидан мали град у Смедереву (1428–1430). Дописао је себи титулу „лекар владара Расције и Албаније“. Умро је у Србији. Поред њега у Србији је био и Магистар Јероним (Hieronimus Medicus), син магистра Johanesa Sancto-Miniato. Његов брат Jakobus је после његове смрти дошао у Србију да подигне братовљеву заоставштину носећи за српског деспота писмену препоруку града Фиренце од 27. априла 1437. године. Јакоб Протонотариус (Jakobus de Protonotarius miles medicinae doctor) из Месине боравио је у Србији од 1437–1439. на позив деспота Ђурђа. Умро је у Србији. Андронико Грк (Andronico Grigo), вероватно емигрант из Византије, који је завршио једну од италијанских школа. Умро је негде у Босни.

Још неки страни и лекари српског порекла су радили у Србији: Jacobus Sergerius, Guliano Valerijan, који је 1319. и 1320. био лекар босанског бана Младена Шубића, а 1323. постао је градски лекар у Дубровнику, Albertino Samurata из Падове, 1385. је лечио Балшу II Балшића а од 1387–89. три пута долазио да лечи зетског владара Ђурђа Стратимировића Балшића, Магистар Giovanni Antonius из Анконе, 1417. и 1418. је лечио Балшу III Балшића, Jakobus de Messina (1459) и други, Радич, Новак Бранковић, Радован Драшковић, Радиша Вуковић, Ратко Богдановић, Милорад Божидаревић, Радоје Радивојевић и Никола Радоњић су неки од 20 Срба лекара, од иначе укупног броја од 230 лекара који се помињу у Дубровнику од 1280–1808.

У српској средњовековној медицини било је више хигијенских прописа и медицинских списа.

Хигијенски прописи налазе се у Номоканону Св. Саве (1219) у коме се предвиђају строге казне за „магијнике“ и „отровнике“ и осуђује сујеверје и празноверје. У Законику цара Стефана Душана (1349–1354) у члану 20. говори се „О Врачарима“ који тела мртвих спаљују, члану 109. „О отровима“ („Мађионичар и отровник, који се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца“) и члану 166. „О пијаницама“. Житије Стефана Дечанског (1402–1404) од Григорија Цамблака, Житије Деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа и Статут града Котора из 1616. садрже прописе из комуналне хигијене.

Брига о сиромашним, хроничним болесницима, остарелим родитељима, удовицама, сиротим девојкама, дужницима и заробљеницима била је регулисана у „Номоканону“ („да не бринемо само о себи, него о ближним и нико да нема ништа више од другог; ни господар од слуга, ни кнез над којим влада, ни цар од војника, ни премудри од ученог“). Регулишу се односи и обавезе државе према појединцу, однос државе према болесним и немоћнима којима је држава обавезна да подигне домове, однос деце према родитељима (Кад не брину о родитељима, деца губе право на наслеђивање, у тежим случајевима биле су предвиђене и знатно теже казне). Прописује се да се удовице и сироте девојке не смеју злоупотребљавати, да заробљеници живе у достојанству, да робови не буду предмет самовоље својих господара и да се дужници штите од зеленаша и зајмодаваца. У члану 28 Душановог Законика „О храни убогима“, је стајало: „И по свим црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора, а ко их од митрополита или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана – части“. Оснивани су хоспитали (стационари) за смештај сиромашних и хронично оболелих. Осниване су и кухиње за бесплатну исхрану сиромашних.

У српској средњовековној медицини било је најмање 19 списа и 74 Лекаруше: Зборник попа Драгојла (почетак 13. века), Ијатрософија о вској вешти (14. век), Јестесловије, Јестесловеније, Јестествословије (15. век), Рукописни требник (14. век), Ходошки зборник (вероватно написан 1396.), Хиландарски медицински кодекс бр. 517 (писан од 11. до 14. века), Дечански врачевник (16. век), Враџбени типик или Призренски зборник (17. век), изгорео 1941, спис „Дамаскин Јован о човеку, шта је човек“, Босански зборник (22 стране), (17. и 18. век), Скадарски зборник (вероватно 18. век), Грачанички требник, Призренски зборник, Лекарски зборник, Пиротски зборник, Агатангелов зборник. Већина српских медицинских списа настала је под утицајем Салернске медицинске школе и слични су неким поглављима из Салернских правила о чувању здравља (*Regimen Sanitatis Salernitatum*) и лечењу (*Practica brevis Joannesa Plateariusa*).

Терапијски зборници садржани су у више списа: Ијатрософија о вској вешти (14. век) садржи 13 рецепата. Спис вероватно потиче из неког византијског приручника за лечење, написао га је извесни Григорије а чува се у манастиру Хиландару. Ту су и терапијске белешке из Хиландарског медицинског кодекса, Дечански врачевник (сачуван је само његов садржај залепљен на корици рукописне србуље), Беседе Јована Златоуста, који се чувају у библиотеци манастира Високи Дечани а вероватно потичу из 16. века, садржавале су 61 рецепт. Ту је и Ходошки зборник који је настао у Србији крајем 15. века. Године 1690. Арсеније Трећи Чарнојевић га је пренео у Војводину а завршио је у манастиру Ходош код Арада. Затим је однет у Прашки музеј и налази се у збирци Јана Шафарика. Ту је и Враџбени типик (Призренски зборник) кога је

Народној библиотеци поконио Јастребов, руски конзул у Призрену, а који је изгорео 1941. године током бомбардовања Београда. Вероватно потиче из 17. века. Био је више физиолошко–хигијенски него терапијски зборник. Босански зборник има 22 стране. Потиче из 17. и 18. века а рецепти су му слични онима из Ходошког зборника. Скадарски зборник вероватно потиче из 18. века, донет је из Скадра у Мостар. Био је у власништву Стефана Марковића. Јестествословије (15. век) се чува у Универзитетској библиотеци Светозар Марковић. Лекарше су прерађени преводи латинских списа „Practica brevis“ од Ђованија Платеаријуса из Салернске медицинске школе а коришћене су до половине 18. века.

Као ни Европа, ни Срби нису дали ни једно оригинално медицинско дело нити превод неког већег дела античке медицине. Чак шта више, при превођењу античких списа, долазило је до измена у тексту и садржини. Медицинске књиге су биле лекарске енциклопедије и приручници за практичне потребе лекара, обично изводи или прерађени списи из античке и арапске медицине, као и књига Салернске медицинске школе.

Доласком Турака, највећи број болница у Србији је пропао. Болница у Високим Дечанима и болница у манастиру Милешева задржале су се најдуже. Са пропашћу српске средњовековне државе, донели српске средњовековне медицине тону у заборав. Лечење су преузели лаици, тзв. народни лекари (видари, ранари, травари), бербери, „мајстори“ за намештање прелома и ишчашења) али и врачаре и варалице. Медицина у Србији постала је смеша магијске, етномедицине и трагова научне медицине. Врачаре и гатаре су имале своје златно доба. Код Срба магијска медицина није била ни мало раширенија него у Италији или Француској. У Србији никад није било организованог прогањања вештица. Већ у Законику цара Душана из 1349. биле су предвиђене најстрожије казне за ископавање гробова и спаљивање вампира. Поводом прогањања тзв. вештица архиепископ савински Данило 1784. године писао је против оних који су неке жене оптуживали за вештице „не слушајте што врагови непрестано сведоче“ а београдски митрополит Мојсије Петровић претио је да ће оне који то раде анатемисати.

Неки од народних лекара били су надалеко познати, Хећим Јанко, Ђира Мана и њен син Томо Константиновић, Баба Станија, Жандар Алекса, чича Димитрије из Параћина (вршио је реклинације катаракти), Јевто Дучић из Надлуга (наводно је вршио операције укљештених кила), Марко Гиљача и Андрија Живаљевић (из Лежеваца), Крсто Медиловић из Паштровића, Лазо Горокућа из Будве, Петар Митров Мерџановић из Рисна, Манда Петровић из Требиња итд. Чланови породице Иличковић, а најпознатији је био Марко Иличковић из Црнице, вршили су трепанације лобање у циљу лечења епилепсије и депресије, јер се веровало да су оне настајале због уласка демона у лобању те је требало направити отвор на њој како био демон могао изаћи. Трепанације су радили и због крвне освете.

Школованих лекара Срба није било све до 12. октобра 1757. када је Јован Апостоловић, Србин из Будима, у Халеу завршио студије медицине и са „excellens“ одбранио докторску дисертацију под називом „Modus quo affectus animi in corpus humanum agunt generatim“. Дисертацију је посветио Герхарду Ван Свитену (1700–1772), ђаку Хермана Бурхава, професора Медицинског факултета у Лајдену. Апостоловић је у посвети између осталог написао да је он... „можда једини и први из славног српског народа који је свој дух поклонио медицинској науци“... те је изразио наду да ће овај успех покренути његов „угледни српски род, до сада довољно славан по оружју, да убудуће буде прослављан и по својој књижевности и науци и да се тако, не само мачем већ и науком бори за напредак своје миле отаџбине“.

После Апостоловића дошли су и други: др Јован Живковић (1759–1805), завршио је медицину 1784. у Будимпешти, др Андрија Камбер (1772–1848), завршио је медицину такође у Будимпешти и др Нестор Мандић (1776–1826), студирао је медицину у Будимпешти и Бечу.

За време Аустроугарске владавине у 18. веку било је основано више болница: 1724. основана је Београдска цивилна болница. Године 1730. основане су Војне болнице у Београду и Новом Саду, 1769. српска болница у Земуну, 1769. болница у Великом Бечкереку, 1773. немачка болница у Земуну, 1779. војна болница у Земуну, 1779. српска болница у Вршцу, 1783. болница у Сремским Карловцима, 1784. градска болница у Земуну, 1789. болница у Сомбору, 1792. болница у Панчеву, а 1799. болница за венеричне болести у Вршцу. По повратку Турака болнице у Београду су престале да постоје тако да је у 19. век Србија ушла без болница и без школованих лекара, јер су Турци сматрали да су болест и смрт воља Алаха којој се не треба супротстављати.

Прва болница у Србији основана је 1826. у Шапцу, а затим постепено и у другим варошима, тако да је 1853. девет окружних вароши имало своје болнице. Највећи број болница изграђен је после 1905. Оснивање болница у Београду такође је ишло споро. Године 1836. основан је Солдатски шпитаљ у Савамали а 1848. пресељен је у једно крило Палилулске касарне. Године 1868. основана је Болница Округа и вароши Београда, а 1901. Гинеколошка болница Краљице Драге.

Током 19. века број болница је растао тако да је 1879. постојало 25 таквих установа: у Београду Гарнизона војна болница, Варошко–окружна болница и Дом за Сумануте, у Крагујевцу Гарнизона Војна болница и Окружна болница, у Нишу Гарнизона Војна болница, у Крушевцу Окружна болница и Привремена Војна болница, у Карановцу Привремена Војна болница, у Шапцу, Неготину, Чачку, Пожаревцу, Смедереву, Ваљеву, Јагодини, Горњем Милановцу, Ужицу, Алексинцу и Зајечару Окружне болнице и у Ћуприји, Лесковцу, Врању, Прокупљу и Пироту Привремене Војне болнице.

Изградња нових болница је напредовала споро 1867. изграђена је болница у Шапцу, 1887. у Пожаревцу, Смедереву и Ваљеву, 1893/94. у Алексинцу и Бољевцу. Године 1904. усвојене су законске измене, по који-

ма су основане велике обласне болнице у Нишу, Чачку, Крагујевцу и Зајечару. А 1905. у Нишу, Чачку и Зајечару, Лозници, Ђуприји, Јагодини, Пироту, Љубовији, Краљеву, Рашкој, Брису, Свилајнцу, Лесковцу, Кушрумлији, Тополи и Сврљигу, изграђен је хируршки павиљон у Ваљеву, а отпочело је зидање обласне болнице у Крагујевцу, окружних болница у Крушевцу, Ужицу и Горњем Милановцу, у Топоници крај Ниша и купљено је земљиште за изградњу психијатријске болнице.

Народни лекари су лечили народ и устанике у оба српска устанка. Одлуком Правитељствујућег совјета Карађорђевог војводи Антонију Пљакићу додељује се хећим Јанко. Свако одељење Карађорђевог војске вероватно је имало по једног хећима. Тешке рањенике слали су у Београд код славне видарице Ђира Мане, госпође мајке и њеног сина хећим Томе Константиновића. Године 1807. рањени Милош Обреновић је из Ужица однет у Београд на лечење хећим Томи. Чувена Баба Станија је намештала не само свеже већ и застареле преломе. Јавно мњење је натерало кнежевску владу да јој одреди годишњу пензију и да јој упути неколико ученика „како њено знање не би пропало“. Жандар Алекса, ученик баба Станије, правио је конкуренцију др Владану Ђорђевићу, који признаје да кад год се није преварио у дијагнози добро је поступао. 1866. један ђак Станијине школе лекару пожаревачког гарнизона је поломио криво срасли прелом голењаче, наместио фрагменте и имобилисао је завојем од истуцане цигле, сапуна и кучине и после 6 недеља кост је срасла у исправном положају. Чича Димитрије из Параћина је 40 година по целој Србији вршио реклинације катаракте. 1869. Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела је организовало курс за изучене бербере, а др Аћим Медовић је за њих написао и обимну књигу у којој је описао шта и како треба да ураде али и шта не смеју да раде. Толерисање рада народних лекара до дубоко у 19. веку било је неопходно због великог недостатка лекара.

Као што је поменуто, почетком 19. века у Србији није било школованих лекара. Први лекар, др Константин Александриди, 1819. године је ступио у службу кнеза Милоша али ју је већ 1821. напустио. Наполитанац др Вито Ромита је 1823. дошао у Србију али је већ 1827. прешао у Влашку (Румунију), изгледа због неких финансијских малверзација а да би избегао евентуалне судске последице. Најдуже се задржао др Силвестер Бартоломео Куниберт, који је у Србију стигао 1826. године и остао до 1843, када је протеран заједно са кнезом Милошем, чији је лични пријатељ био. Он је написао и мемоаре на италијанском језику о свом боравку у Србији, који су преведени на српски и који представљају драгоценостиво за изучавање наше историје тог времена. После Куниберта у Србију су почели долазити и други страни лекари, јер је Србија у 19. веку била привлачно место за стручњаке разних профила па и за лекаре. Она је била један од балканских делова турског царства која је имала неку врсту независности и то временом све већу, све до признања њене неза-

висности на Берлинском конгресу 1878. Неки лекари словенског порекла из Аустроугарске, Чеси, Словаци, Пољаци, Словенци, Хрвати а посебно Срби, долазили су радо у Србију као у словенску земљу, често понети и панславистичким идејама које су у то време биле доста јаке. Поред њих долазили су и Јевреји, па и војвођански Немци. О тој спремности да радо долазе у Србију сведочи и чињеница да су многи од њих узимали српска имена и презимена, понекад и православну веру. Уколико су остајали у протестанској, католичкој и јеврејској вери често су њихови потомци себе сматрали правим Србима док су неки, као нпр. многи Јевреји, себе сматрали Србима Мојсијеве вере.

Међутим, у Србију нису долазили само дипломирани лекари. У оскудици лекара, Србија је била принуђена да прима и тзв. магистре хирургије, у ствари лекарске помоћнике, који су били завршили само први ригорозум – ступањ испита на страним медицинским школама. Неки од њих су чак постављани за физикусе, одговорне за стање здравља у читавим окрузима. Наравно, у све већој конкуренцији, њихова места су временом постојала угрожена, јер су полако пристизали нови дипломирани лекари. То су искористиле немачке медицинске школе, па су овим лекарским помоћницима почеле продавати дипломе тако што би магистар хирургије провео 1 до 3 месеца у тој школи и добио диплому лекара целокупног лекарства, наравно плативши одређену суму, али њихова диплома није важила у Немачкој. Највећи број таквих магистара долазио је из Србије, Румуније, Грчке и др. То је постао тако озбиљан проблем да је др Аћим Медовић о томе говорио 1873. године на Трећем светском лекарском конгресу у Бечу, тражећи да конгрес осуди такву праксу и да затражи да се са њом одмах прекине. Конгрес је усвојио једну блажу верзију одлуке, у којој се уствари тражи да се школовање и полагање испита што је могуће више уједначе.

Захваљујући доласку страних лекара, број лекара у Србији је растао. Др Карло Белони, Словак лутеранац, дошао је у Србију 1826. године, др Јован Стејић, Србин из Војводине 1829, др Карло Пацек, Словак лутеранац 1833, др Емерик Линденмајер, Немац из Војводине 1835, а затим др Максим Николић–Мишковић, др Јосип Ребрић, др Андрија Ивановић и други. Године 1846. Србија је почела да шаље своје младиће на студије медицине у иностранство. Др Стеван Милосављевић био је први Србин који је као државни стипендиста дипломирао 1855. у Паризу, а затим су следили др Милосав Павловић 1859, др Филип Тајсић 1866, др Сава Петровић 1868, др Лазар Докић, др Владан Борђевић и др Радмило Лазаревић 1869/70.

Захваљујући свему поменутом, Србија је 1840. године имала свега неколико лекара (Емерих Линденмајер у својој књизи „Србија, њен развој и напредак у санитету са напоменама о целокупном санитетском стању на Оријенту“ наводи да су 1839. и 1840. године у Кнежевини били следећи дипломирани лекари: др Константин Михајловић, др Максим

Николић–Мишковић, др Карло Белони, др Херман Мајнерт, др Јохан Цомпо, др Јозеф Ребрић, др Антон Гродер, др Антон Сухи, др Штекер, др Емерих Линденмајер, др Јован Стејић, др Карло Пацек, др Мушицки, др Бартоломео Куниберт (укупно 14). Поред њих у државној служби били су и хирурзи Ђоко Новаковић, Флоријан Бирг, Јохан Димитријевић, Славуј, Мориц Фидлер (5) и емпиричари Сава Јовановић и Димитрије Капарис). Године 1879. у Србији раде 74 лекара, 1886. 104, 1895. 150, 1900. 200, 1905. 288, а 1912. укупно 370 лекара. Са тим бројем лекара земља је ушла у Ослободилачке ратове (1912–1918), у којима је изгубила 153 тј. 40% својих лекара, што ће делимично бити компензовано доласком бројних руских лекара избеглица а одлучујуће промењено оснивањем Медицинског факултета у Београду.

Др Јован Стејић је рођен 1803. у Араду. Медицину је студирао у Пешти и Бечу коју је завршио 1829. За време студија помагао га је Јеврем Обреновић, брат књаза Милоша. По доласку у Србију радио је у Шапцу и био лични лекар Јеврема Обреновића. Ускоро га је преузео књаз Милош за личног лекара и васпитача својих синова Милана и Михаила. Године 1832. био је отпуштен, изгледа на наговор Вука Караџића. После је радио као лекар у Земуну. По збацивању књаза Милоша с власти 1840. се вратио у Београд и постао шеф санитета. Године 1845. постављен је за секретара Државног совјета, где је остао до смрти 1853.

Др Карло Белони је био један од најранијих страних лекара у кнежевини Србији. Рођен је 1806. у словачкој лутеранској породици у Леви, у северном делу Мађарске. У Србију је дошао 1826. Службовао је у Чачку, Карановцу (Краљеву), Крагујевцу, Ђуприји, Јагодини и Београду. Др Белони је био је шеф српског војног санитета 32 године. Он је био један од 3 страна лекара (поред Линденмајера и Штекера) које Тома Вучић–Перишић, диктатор, шеф „Привременог правленија“ није протерао из Србије 1842. након што је династија Обреновића била збачена с власти.

Др Карло Пацек, Словак, лутеранац, рођен је 1807. у Мезе Берени у Мађарској, завршио медицинске студије у Пешти, усавршавао се у Немачкој. У Србију је дошао 1833. Године 1834. био је лекар Подринско–Савске команде у Шапцу. Године 1836. постављен је за лекара кнежеве гарде у Крагујевцу, а 1839. године постављен је за првог шефа „Карантинског отјеленија са санитетом“. Године 1842. је протеран из Србије с кнезом Михаилом Обреновићем. У Србију се заједно са Обреновићима вратио 1859. Није се више бавио медицином. Остао је одан пријатељ династије Обреновића и њен саветник. Умро је у Бечу 1876.

Др Емерих Линденмајер је рођен 1806. у Ораовици у Банату. Медицину је завршио у Пешти. У Србију је дошао 1835. и добио посао лекара Подринско–Савске команде у Шапцу. Премештен је у Београд, а затим у Крагујевац. Године 1838. постављен је за првог шефа војног санитета, а 1845. за начелника заједничке војне и грађанске санитетске службе у звању „начелник карантинског отјеленија са санитетом“. По повра-

тку књаза Милоша 1859. године је пензионисан. Написао је мемоаре који су објављени у Темишвару на немачком језику 1876. (превођење је у току). Умро је 1883. у Београду.

Др Максим Николић–Мишковић је рођен у Сремским Карловцима око 1806. Студирао је филозофију у Пешти, затим прешао на Медицину коју је завршио 1834. Био је ватрени српски националиста. Прешао је у Србију, добио положај књажевог личног лекара и његовог двора у Пожаревцу. Године 1842. протеран је из Србије заједно с породицом Обреновића, прешао у Земун и почео рад као приватни лекар. По повратку Обреновића 1859. вратио се у Србију и радио као војни лекар. Умро је 1878.

Др Стева Милосављевић–Банабак (18.12.1827–13.2.1879) био је први лекар који је, као државни стипендиста, завршио студије медицине 1855. у Паризу. Од 1858. до 1879. био је начелник Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, 12. маја 1852. год. основана је „Стална лекарска комисија“, која је 1881. године прерасла у „Главни санитетски савет“ као стручни саветодавни орган са све већим овлашћењима.

Упоредо са повећавањем броја лекара и оснивањем болница у 19. веку развијало се и Српско санитетско законодавство. До 1879. године оно се састојало у томе што је Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела издавало расписе, наредбе, упутства и друга акта.

Након доласка др Владана Ђорђевића на чело Санитетског одељења 1879. године дошло је до великих промена у Српском санитетском законодавству. Он је најпре скупио и објавио сва дотадашња акта која су се односила на санитетску службу а затим је припремио један законски пројекат који је имао радни наслов „Предуготовна радња за реформу санитетске струке“. Она је разматрана на седницама за то посебно формиране комисије Српског лекарског друштва а затим је прослеђена Народној скупштини на даљу процедуру. Дана 28. децембра 1879. усвојен је Закон о народном санитетском фонду а 31. марта 1871. године усвојен је Закон о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља. Ова два закона су у целини уредила санитетску службу. Од стране већег броја угледних европских лекара и стручних часописа ови закони су оцењени као изузетно напредни а неки су их оцењивали као најнапредније у Европи, прекоревајући своје владе што се не угледају на санитетско законодавство тек ослобођене Србије. Овим законом Болница округа и вароши Београда проглашена је за Опште државну болницу. Донето санитетско законодавство је, уз мање измене, условљене пре свега развојем бактериологије и имунологије, служило све до краја Првог светског рата а ново законодавство ће бити донето тек у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Било је предвиђено да се ускоро оснују бабичка школа и школа за нудиље али је бабичка школа основана тек 1899. а школа за нудиље 1923. године, три године после Медицинског факултета.

Оснивање Српског лекарског друштва

Године 1859. др Аћим Медовић и др Јован Валента покренули су иницијативу за оснивање СЛД-а, али „због тадашњих прилика нису могли успети“ (*Срп Арх Целок Лек 1879;св.7;стр.383*). Почетком 1872. др Владан Ђорђевић и неколико лекара у Београду поново покрећу иницијативу за оснивања СЛД-а. Група од 9 београдских лекара се састала на иницијативу др Владана Ђорђевића, који се у јесен 1871. године вратио са студија и специјализације хирургије из Беча и следећим писмом, које је руком писао др Владан Ђорђевић, обратили Министру унутрашњих дела с молбом за дозволу да оснују Друштво.

„Господину Министру унутрашњих дела
Господине Министре,

Лекари београдски, који су се доле потписали, осећајући живу потребу за каквим научним средиштем, у коме би нашли прилике и средства, да у натач својега огромног посла, који троши скоро целокупно време њихово, ипак држе корак са сувременим напредовањем целокупнога лекарства и јестественичких наука помоћница, саставили су се у Српско Лекарско Друштво, жудећи да тим начином створе поље за међусобно обавештавање и унапређивање не само београдских лекара, него и свију дипломисаних лекара који станују по земљама где српски народ живи, и свију научењака који се интересују за развијање медицинских наука на српскоме језику, који би пожелели томе друштву приступити.

Устројство, цељи и срества тога друштва изложене су потанко у приложеном Уставу Српског Лекарског Друштва у Београду. Ми молимо дакле г. Министра унутрашњих дела, да нам допусти на изложеним основама склопити јавно друштво и да нам потврди Устав друштвени.

У Београду, 27. маја 1872.“

Писмо је најпре потписало 9 а доцније још 6 лекара и то: Др Аћим Медовић, др Младен Јанковић, др Сава Петровић, др Марко Полак, др Јулијус Ленк, др Петар Остојић, др Панајот Папакостопулос, др Ђорђе Клинковски, др Јован Машин, др Јован Валента, др Бернард Брил, др Јосиф Панчић, др Јосип Холец и др Владан Ђорђевић и зубар Илија Ранимир. Тако је Друштво основало 15 лекара: 4 Србина, 3 Чеха, 3 Немца, 2 Пољака, 1 Хрват, 1 Словак, 1 Грк.

Задаци Друштва прецизирани су у Уставу друштва: да прати својим радом савремено развијање целокупне медицинске науке и оних страна јестественице које су њој помоћнице, да напредује са постепеним развојем лекарства, да се усавршава свакидашњим његовим искуством, да распростире то искуство писменим и усменим саопштењима, а уједно да се стара о развоју српске медицинске терминологије и њеним јестественим помоћницама, да нарочито ради на статистици болести у земљама у којима Српски народ живи; да тражи узроке тим болестима, уколико су они у народним и географским особинама и да проучава средства којима би се ти узроци најпоузданије уклањали.

Друштво је основало и свој часопис *Српски архив за целокупно лекарство*, чији је први број изашао 1874. године. Часопис и његова остала издања штампана су бесплатно у Државној штампарији.

На седницама Друштва, којих је годишње одржавано и до 30, приказивани су занимљиви и нејасни болесници из праксе чланова Друштва, дискутовало се о епидемијама које су се догађале, о стању здравља становништва, о појединим болестима код којих су настале важне новине у познавању, дијагностици и лечење, о досигнућима у појединим областима медицине, посебно бактериологије (јер су заразне болести биле највећи проблем), о санитетском законодавству и свим другим питањима од интереса за струку и сталешким питањима. Сваке године држан је и тзв. Главни годишњи скуп, на коме је сумиран рад Друштва током претходне године, подносио се финансијски извештај, давани некролози за умрле чланове итд. Друштво се издржавало од прилога чланова а сваке године од Кнеза/Краља Милана и Краља Александра Обреновића добијало је годишњу помоћ од око стотину ћесарских дуката.

Састанци су имали општи, претежно демонстрациони карактер све до 1946. године, када почиње оснивање специјалистичких секција. Истина, 1906. године др Војислав Субботић је одржао неколико састанака лекара који „се баве оперативном медицином“ али се на томе завршило, јер још није било сазрело време за тако крупне промене.

Ипак, и у таквим околностима Српско лекарско друштво је снажно учествовало у раду Првог конгреса српских лекара и природњака (1904), организовало је Први састанак српских лекара који се баве оперативном медицином (1907), Први састанак југословенских хирурга (1911) а у међуратном периоду и више конгреса и других скупова на нивоу Краљевине Југославије.

У периоду после Другог светског рата Српско лекарско друштво је упркос национализацији скоро целокупне имовине, опстало и доживело огромне промене, углавном набоље, пре свега кроз оснивање око 100 специјалистичких секција, многобројних подружница у скоро свим градовима и великим здравственим установама, оснивањем музеја (1955. године музеј је основао др Владимир Станојевић) и Медицинске академије СЛД, доцније преименоване у Академију медицинских наука СЛД. Поред главног часописа, Српског архива за целокупно лекарство, који је редовно излазио 12 пута годишње (осим у ратним годинама), основани су „Медицински преглед“, „Acta Medica Medianae“, „Стоматолошки гласник“, „Радиолошки Архив Србије“, „Лекар“, „АБЦ“, „Општа медицина“, „Кардиологија“, „Гастроентерохепатолошки Архив“, „Тимочки медицински гласник“, „Ужички архив“ и др. Друштво има и 10 Одбора, и одржава своје конгресе (први конгрес је одржан 1952. у Новом Саду) којих је до сада одржано 16. У овом тренутку Друштво има 26.500 чланова.

Оснивање Медицинског факултета у Београду

Да би се надокнадило вишевековно кашњење у развоју школства, за време Првог српског устанка 1808. године у Београду је основана Велика школа, која је радила до 1813. Године 1838. у Крагујевцу је основан Лицеј као двогодишња школа, која је 1840. продужена на три године, а 1841. године премештена у Београд. Године 1853. донет је Закон о Лицеју. Од 1857. до 1863. године капетан Миша Анастасијевић изградио је здање по пројекту архитекте Јана Неволе (тзв. Капетан Мишино здање, у коме се данас налази ректорат Универзитета у Београду), потрошивши 100.000 ћесарских дуката и посветио га свом отачеству за просвету.

Почетком 1860. године Попечитељство просвете Кнежевине Србије основало је одбор са задатком да изради план за оснивање научних завода у Србији. Одбором је руководио архимандрит Гаврило Поповић, професор Лицеја и његов бивши ректор. У њему су били и Константин Бранковић, професор Лицеја а касније професор Велике школе и њен ректор, др Јанко Шафарик, лекар, професор и бивши ректор Лицеја, и још три члана. Одбор је већ у марту 1860. године Попечитељству просвете поднео предлог „Основе наше научне зграде“, у коме је писало да су Србији потребне основне школе за мушку и женску децу, свеучилиште у коме би били и лекарски факултет и низ других школа. Веровало се да би се на лекарском факултету школовали не само лекари за потребе Србије, већ и млади припадници словенских народа који су се још налазили у саставу Отоманског царства. Одбор је проценио да би се за потребе лекарског факултета, поред неопходних „справа“, морало обезбедити најмање по 24.000 талира годишње. За почетак, Одбор је препоручио да се оснује школа за бабице. Дана 27. септембра 1863. године кнез Михаило Обреновић је донео указ о проглашењу Закона о Великој школи, која је у свом саставу имала правнички, јевтаственички и технички факултет, а на српску нову годину, 14. јануара 1864. године, отворио је школу у Капетан Мишином здању.

На Лицеју, а касније Великој школи, неколико лекара држало је предавања из више предмета: др Вук Маринковић и др Јанко Шафарик предали су физику а др Лазар Докић, др Аћим Медовић, др Милан Јовановић Морски, др Јован Валента, др Милан Јовановић Батут, др Ђорђе Јовановић и др Војислав Ђорђевић упоредну анатомију, физиологију, хигијену, судску медицину, ботанику, зоологију, минералологију и геогнозију. Настава на овим катедрама била је на завидном нивоу. За неке предмете били су написани квалитетни уџбеници, а свршени дипломци су, најчешће без тешкоћа, настављали и с успехом завршавали најбоље факултете широм Европе.

Оснивање Српског лекарског друштва и његови састанци подизали су ниво стручног и научног рада лекара, посебно у Београду, тако да је 1876. године др Јосиф Панчић предложио оснивање медицинског факул-

тета као најбољи начин да се у Србији обезбеди потребан број лекара. Његов предлог није наишао на одзив. Ускоро су уследили српско-турски ратови, па је његов предлог био и заборављен.

Седмог децембра 1879. године у Народној скупштини разматрана је „Предуготовна радња за реформу санитетске струке у Србији“. У дискусији је изражена бојазан што су лекари у Србији највећим делом странци, па је народни посланик Василије Павић тражио да се *Велика школа дигне на степен универзитета, па да се на школи наши синови спреме за докторе, те да они лече свој народ*. Учествујући у дискусији, др Владан Ђорђевић је оспорио сваку помисао о оснивању медицинског факултета, пошто он захтева огромну научењачку снагу, ... професорски кор који немамо и који не можемо имати још за 30 година, јер *Медицински факултет захтева тако огромне и скупоцене научне збирке какве не можемо за дуго времена добити, па баш када бисмо имали новаца за то, па се заложио да је боље да ми по 20 до 30 питомаца о државном трошку шиљемо на стране универзитете за лекарске науке, па ћемо за пет до шест година опет имати све наше синове за лекаре*.

Дана 28. децембра 1879. године донет је Закон о народном санитетском фонду, а 30. марта 1881. Закон о уређењу санитетске струке и заштити народног здравља, који је предвидео да се до 1888. године оснују школа за лекарске помоћнике и школа за бабице. Оснивање медицинског факултета није ни поменуто. За школовање лекара било је предвиђено да се и даље шаљу државни питоци (стипендисти) на стране медицинске факултете.

Године 1895. Уредништво „Српског архива за целокупно лекарство“ покренуло је у рубрици „Јавна реч“ питање образовања помоћног лекарског особља, тј. *школе за лекарске помоћнике, бабице, болничаре, „Самаријане“, нудиље и десинфекторе*. Позив није изазвао скоро никакву реакцију. Једино се уредник „Српског архива“ др Јован Данић огласио чланком „Школа за бабице“.

Следеће године (1896) др Иван Лазаревић из Аранђеловца оглашава се у „Српском архиву за целокупно лекарство“ чланком „Најпре школа за примаље (бабице) и лекарске помоћнике, па онда постепено и медицински факултет“, у коме побија тврдње противника оснивања факултета да би он Србију препунио лекарима и тиме учинио да опадне вредност и углед лекара, да не би имали добар факултет који би давао довољно теоријски и практично спремне лекаре и да не би имали довољно материјала за практично вежбање ђака, потребних препарата и кабинета за учење. Он је тврдио и да би се правилним изборима оних који *владају науком и струком* могли обезбедити квалитетни наставници и да би се домаћинским располагањем новцем Санитетског фонда могле изградити зграде института и клиника и да би у току неколико година било могуће отварање медицинског факултета. *Најважније је да се... лекари из целе Србије заинтересују за ту ствар, и да тај интерес пренесу на пуб-*

лику. Ни овај, као ни поменути чланак др Јована Данића код лекара нису изазвали већу реакцију, тако да је изгледало да за та питања лекари у Србији немају нарочито интересовање.

На прослави 25. годишњице Српског лекарског друштва 1897. године председник др Михаило Мика Марковић је рекао и ово: „...Само ако политичке прилике дозволе... ускоро код нас понићи ће фармацеутска и ветеринарска школа, школа за лекарске помоћнике и бабице а затим и медицински факултет, на коме ће српска и југословенска омладина уопште, на свом слатком матерњем језику своју жељу моћи да задовоље.“

Три године касније (1898), за време владе др Владана Ђорђевића, одлуком Народне скупштине Краљевине Србије основана је „Универзитетска комисија“ са задатком да припреми предлог о подизању Велике школе на степен универзитета. Поред чланова Српске академије наука Стојана Бошковића, председника комисије, Љубомира Краљевића, Андре Николића и Петра Ђорђевића, у комисији су били и професори Велике школе Никола Стаменковић, Војислав Бакић, Драгољуб Мијушковић, Ђорђе Станојевић, Богдан Гавриловић и др Милан Јовановић Батут. Комисија је дала предлог да се *на будућем српском универзитету има основати и медицински факултет.*

Крајем 1898. године већ поменути др Иван Лазаревић поново се огласио у „Српском архиву за целокупно лекарство“ чланком „О подизању српског универзитета“, у коме се поново снажно zaloжио за оснивање медицинског факултета, понављајући и употпуњавајући ранију аргументацију, у уверењу да *већ имамо изванредан број специјалиста који би могли бити наставници, а уколико недостаје, можемо их са стране добити. Наћи ће се од Срба и Словенаца који су доценти, који би код нас дошли.* Ни после овог чланка није било озбиљније реакције у лекарским круговима.

Да би што снажније поткрепио то питање, др Милан Јовановић Батут је 25. октобра 1899. године издао студију на 124 стране „Медицински факултет Српског Универзитета“, у којој је настојао да одговори на три питања: 1. Да ли Србији треба медицински факултет?; 2. Има ли код нас могућности за медицински факултет?; 3. Би ли Медицински факултет створио у земљи лекарски пролетаријат? Др Батут је дошао до закључка да је *Универзитет без медицинског факултета непотпун, па да баш за то с научне стране не може одговорати оним задаћама што их је по својој суштини на себе примио, да је медицински факултет прека потреба и са национално-политичког гледишта, те да смо на међи и раскрсници истока и запада, дакле, такорећи целом свету на виду, па што погрешимо, или само закаснимо, јако нам се види, а понекад и немилице свети.* Он је био убеђен да *та установа има код нас свих погодаба за достојан опстанак и природни напредак и да би нас та важна културна установа стала сразмерно незнатних жртава, те да је наша родољубива дужност да приступимо том важном послу, те да меди-*

цински факултет што пре проради и подмири битне и неодољиве потребе нашег народа и државе. Закључио је да оснивање медицинског факултета представља *насушну потребу српског народа*.

Мора се рећи да ни ова расправа није дала очекиване ефекте. Код већине лекара владало је уверење да још није време за оснивање медицинског факултета. Године 1900. др Михаило Петровић, начелник хируршког одељења Моравске сталне војне болнице у Нишу, у „Српском архиву за целокупно лекарство“ објављује чланак „*Je ли медицински факултет у Србији најакутнија санитетска потреба?*“, у коме је дошао до закључка да *Србији није потребан медицински факултет, бар за сада, ради образовања сопствених лекара*. Мислио је да је боље зидати болнице по Србији, којих није било или које су биле у јадном стању и слабо опремљене, као и да су за оснивање факултета неопходне озбиљне припреме, а да би оснивање факултета требало да буде круна свеукупног напретка. Из овог чланка провејава бојазан да би се сва постојећа средства Санитетског фонда утрошила за оснивање медицинског факултета, а да би за највећи број становника Србије *небо било високо а клинике далеко*. Тврдио је да Србији није потребан толики број лекара колико је израчунао др Батут и да је за сада исплатљивије школовање лекара на страним медицинским факултетима. *Подижимо најпре болнице, а оставимо, бар за сада (1899) факултет, а кад се одиста укаже и потреба, приправљајући међутим терен за ту лепу установу, тако, да у свако доба можемо једним потезом пера са надлежног места отворити упис ђака на наш српски факултет. Народ ће наш имати... веће користи од тога да добије најпре неколико уређених и добрих болница, где ће се лечити и излечити... но што би му пружило то задовољство... да зна да се у Београду отворио... медицински факултет*. Он је био уверен да *не бисмо имали за сада ни довољно људи ни најпотребније уџбенике и да ће се факултет тек моћи основати на стабилнијем терену... но што бисмо могли то чинити данас кад свега тога још нема*.

На овај чланак одговорио је др Ђока Николић, не у „Српском архиву за целокупно лекарство“ већ у часопису „Звезда“, који је уређивао књижевник Јанко Веселиновић. Др Николић је био уверен да се др Петровић огрешио о *објективност о расправљању истакнутог питања и унео елементе чисто субјективне природе*. Будући да је био уверен да здравствене прилике и особине нашега народа имају неке специфичности које се могу изучити само у нашој средини, др Николић каже да је *сасвим природно да нам научна и практична спрема страних медицинских факултета не може дати све оно што нам треба, па би, баш тога ради, било потребно да се постарамо за свој сопствени факултет, јер се тамо не обраћа никаква пажња на здравствене прилике наше земље и на особине нашега народа колико би се то могло чинити на домаћем факултету*. Он наводи да су неке друге европске земље оснивале медицинске факултете и у много горим условима него што су тада били у

Србији. Очигледно прекоревајући утицајне српске лекаре да се у суштини супротстављају или у најмањој мери да су пасивни по питању оснивања медицинског факултета, Николић наводи како се *Збор лијечника Хрватске и Славоније већ годинама залаже да се на Загребачком свеучилишту оснује и медицински факултет иако је Хрватска мања и сиромашнија од Србије, а има већ одавно сразмерно више лекарских снага од нас*. Видећи у томе једну од главних препрека оснивању медицинског факултета, он нарочито критикује београдске лекаре, па каже да *извесне прилике лекарског сталеза у Београду показују већ од дужег времена озбиљне симптоме и стичу јасне и несумњиве знаке жестоке, заоштрене, очајне па и по где када и баш и недостојне борбе међу лекарима*. Данас је она тек у првом зачетку, и води се махом из неке сујете и амбиције, а не баш за ону кору осушног хлеба. Побијајући бојазан др Петровића да ће у Србији доћи до хиперпродукције недовољно спремних лекара, он каже да је *добро уређен медицински факултет... најснажнија одбрана од... шарлатана у медицини и од лекарског пролетеријата*, и заложиио се за што хитније оснивање факултета. Већ сама чињеница да ову расправу др Николић није штампао у часопису Српског лекарског друштва, како би било нормално очекивати, говори да је Уредништво „Српског архива за целокупно лекарство“ углавном било на становишту др Петровића.

У свом реферату „Лаборемус“ на Првом конгресу српских лекара и природњака, одржаном од 5. до 8. септембра 1904. године, имајући на уму изградњу нових болница, др Владан Ђорђевић је рекао да *на Врачару крај Београда ниче најлепше цвеће српске човечности, српске културе и неће дуго трајати а тај Врачар покриће она идеална хуманистичка колонија Србије која је предвиђена санитарском реформом од 1881. године и она ће тек постати солидан темељ за медицински факултет Српског Универзитета*. На крају овог конгреса његов гост, професор Јарослав Хлава, је рекао да је *први српски конгрес спремио материјал за будући лекарски факултет*.

Расправе о оснивању медицинског факултета су се поново активирале 1904. године, како се приводио крају предлог закона којим се Велика школа подиже на степен универзитета. Закон о Универзитету донет је 12. марта 1905. године. У члану 4. Закона писало је да Универзитет има пет факултета: богословски, филозофски, правнички, медицински и технички. У члану 6. Закона писало је да редовно учење у медицинском факултету траје 10 семестара а у осталим по осам. У члану 28. Закона каже се и ово: *За оснивање медицинског факултета и подизање потребних зграда уносиће се сваке године у државни буџет нарочита позиција а сем тога поставиће се нарочити одбор са задатком да се стара око свих припремних послова, као што су систематско припремање анатомског и другог наставног материјала из наших болница и других завода; припремање појединих болничких одељења, подесних за клинике;*

изашиљање питомца за специјално изучавање појединих медицинских струка итд, а за оснивање нових и попуњавање старих кабинета, лабораторија и семинара ставиће се у државни буџет нарочити кредити.

На основу тог закона, министар просвете је јуна 1905. године основао тзв. комисију за Медицински факултет, у којој су били ректор, неколико професора Универзитета, шефови војног и цивилног санитета, управник и шефови свих одељења Опште државне болнице, која је имала задатак да поднесе извешај о најпречим пословима и потребама око оснивања медицинског факултета. Ова комисија је основала две поткомисије. Једну поткомисију чинила су три лекара и архитекта Андра Стефановић, професор Универзитета. Њен задатак је био да у кругу Опште државне болнице одабере места за изградњу зграда за институте и клинике факултета. У другој поткомисији били су др Милан Јовановић Батут, председник, и чланови др Милан Радовановић, управник Опште државне болнице, и др Едуард Михел, шеф просектуре ове болнице. Њен задатак је био да процени шта од материјала треба да се прикупи да би настава могла да почне. Ова поткомисија дошла је до прорачуна да би се током две-три године у буџету морало обезбеђивати по 200.000 динара годишње како би се створио фонд за изградњу зграда клиника и института. Комисија је од владе тражила 4.000 динара годишње на име трошкова (*рецимо за судове и друге потребе што се морају купити*). Како на захтев комисије и њен елаборат влада није дала ни одговор ни средства, јуна 1906. године престао је рад и комисије и поткомисија.

На 33. Главном годишњем скупу СЛД одржаном 14. септембра 1905. године др Милош Ђ. Поповић је рекао да је време да се озбиљно мисли на оснивање медицинског факултета, јер до већег броја лекара можемо доћи само тако ако будемо у земљи имали медицинску школу..., те да Српско лекарско друштво узме на се иницијативу и да се пошаљу свршени лекари конкурсом... као државни питоци за поједине дисциплине, за које данас немамо спремних људи..., да би на најбољим Европским клиникама и институтима, спремајући се за свој позив... спремали и српску терминологију за свој предмет. Његов предлог није ни узет у разматрање, већ је прослеђен Управном одбору Друштва на даљи поступак. Иницијативе за оснивање медицинског факултета постепено су замрле.

Године 1910. др Лазар Генчић, хирург, изнео је предлог да се установи Министарство народног здравља, коме би прва тачка програма била стварање медицинског факултета у Београду. Дана 6. октобра 1910. године др Алекса Стојковић и др Павле Јефтић поднели су Управном одбору Српског лекарског друштва писани предлог за оснивање медицинског факултета, јер ће једино тако бити могуће попунити велике празнине у лекарском кадру, па су предложили да Управни одбор о томе учини мотивисану представку влади и шефовима странака и то ускоро, а по могућству да одбор и лично корпоративно предстане по тој ствари код тих фактора и Краља, као и да Одбор... умоли владу те да

она пошље на страну 15 лекара у иностранство, те да проведе три године спремајући се за будуће доценте медицинских грана и да се умоли влада и начелник санитета за продужење зидања болничких зграда... које ће, поред садашњих, послужити за будуће клинике и њихове помоћне институте. Неуморни и непоколебљиви др Милан Јовановић Батут у часопису „Здравље“ 1910. године пише: Ја сам пуно убеђен да Србија неће имати све дотле потребан број лекара да би их по потреби могла и по самом народу распоредити, докле год не добије свој медицински факултет.

Петог марта 1911. године др Војислав Субботић, председник СЛД, сазвао је седницу Српског лекарског друштва да би се поново покренуло питање оснивања медицинског факултета. Др Субботић је на састанак позвао и др Милована Миловановића, председника владе, др Андру Николића, председника Народне скупштине, и неколико политичара, посланика и професора Универзитета. У уводној речи др Субботић је, између осталог, рекао: *Од вајкада је медицина важна грана културног живота народа, а центри у којима се она гаји и учи извори су уплива и утицаја, који допиру често и до удаљених покрајина и народа. Питање о оснивању медицинског факултета на српском универзитету значајно је по народ и по државу, не само стога што од његовог повољног решења зависи умногоме будућност народног здравља, медицинских знаности и медицинског сталеза у Србији, него и стога што је с њим тесно спојен правилни развитак српског универзитета и српске науке у опште.*

На састанку је, затим, др Батут одржао предавање „Медицински факултет у Србији“, који је био скраћена верзија његове раније поменуте студије из 1898. године. Тада је рекао да у Европи једино Србија и Црна Гора немају своје медицинске факултете и да, ако би се за Црну Гору могло наћи оправдање, оправдања за Србију не може бити јер је у Србији *већ од постанка државе ваљало мислити на ту битну потребу свога живота и своје самосталности.* Утисак који је предавање др Батута оставило, по свему изгледа, био је веома добар.

Нажалост, уследила је дискусија у којој је неколико лекара оспоравало потребу за оснивањем медицинског факултета. Изгледа да је најштетнија била дискусија др Светозара Марковића, који је, износећи доста јаке аргументе, био не само против оснивања факултета, већ је грубо напао политичаре који за ових последњих 30–40 година нису бринули о држави и њеним потребама, *него о партијској политици*, те да је боље да немамо медицинског факултета него да га имамо, па да буде сакат, као што имамо пуно других сакатих ствари, таквих за које народ даје много новаца а од њих нема никакве користи. Мора бити да се његова дискусија и сличне дискусије нису нимало свиделе присутним високим политичарима. Ни дискусија др Лазара Генчића није била од користи јер, иако се изјаснио за оснивање факултета, његова дискусија се у контексту претходне могла схватити скоро негативном. Ни бројне интер-

венције председника Субботића, Батута и Ђоке Николића нису могле поправити у основи лош утисак. Све у свему, седница је, без сумње, оставила прилично мучан утисак и закључена је без икакве одлуке, с тим да је одлучено да се настави касније. Настављена је 12. марта, али без присуства политичара. Поново је уследила дуга и супротстављена дискусија. На крају је једва усвојена представка *да Српско лекарско друштво поднесе меродавним факторима: Круни, Краљевској Влади и Народној скупштини добро мотивисану представку, у којој ће тражити да се законске одредбе о подизању Медицинског факултета што пре у дело приведу.* Противници оснивања издејствовали су да се на крају представке дода и формулација *с тим да се даље поступи по правилима Лекарског Друштва.* Изабрана је и „Комисија за медицински факултет“ у саставу др Милан Јовановић Батут, др Војислав Субботић, др Ђока Николић и др Едуард Михел. Зато није чудо што је представка практично остала без одзива.

Године 1912. у часопису „Српски архив за целокупно лекарство“ др Тома Лeko пише да општи ниво научног образовања нашег медицинског света у Србији не да се... подићи ни најбољим радовима појединаца и да је за то потребно једно медицинско научно тело, један медицински факултет, али, вероватно мислећи на Српско лекарско друштво, са жалошћу констатује да код нас, и то на једном меродавном месту, влада дубоко уверење да нам је једна таква установа непотребна.

Питање оснивања факултета поново је постављено тек када су од Скупштине затражена велика средства за школовање лекара и њихову специјализацију. Наиме, у јесен 1912. године Народној скупштини је предложено да се из Санитетског фонда издвоји 1.500.000 динара ради упућивања 45 питомаца на студије медицине и 18 лекара на специјализацију у иностранство. Када је предлог стигао пред Скупштински одбор за финансије, којим је руководио др Лазар Пачу, он је поставио питање зашто се не би приступило оснивању медицинског факултета као рационалнијем решењу. Одбор се с тим сагласио и то мишљење прослеђено је министру унутрашњих дела, са којим се и он сагласио и Скупштини је послат допис у коме је писало:

Господин министар унутрашњих дела, ...у бризи за народним здрављем, поднео је предлог о шиљању већег броја питомаца на изучавање медицине. Одбор је узео у оцену поменути предлог, па је после свестраног разматрања о њему, нашао да се шиљањем питомаца, иако у великом броју, како се предлаже, неће моћи ни тако брзо, ни у довољној мери задовољити тако прешне потребе народног здравља. Четрдесет и пет питомаца, у овој великој оскудици у лекарима, само би донекле и привремено задовољило потребе наше земље. Да би се потребе потпуније задовољиле, морао би се слати у краћим размацима времена много већи број питомаца и то непрестано, што би у нашем буџету стално представљало знатну суму. С правом смо се онда морали питати и зашто се тим

новчаним средствима не би могао издржавати медицински факултет, који је већ и предвиђен законом Универзитета и који се и стога треба остварити?

По нашем уверењу, издаци за издржавање медицинског факултета не би били већи од издатака на тај повећани број питомаца, који би се морао предвиђати, а којим се опет не би могле измирити потребе земље, јер популација расте, а и лекари се троше, старе и умиру. А саграђене болнице и оне које се по распореду новца Санитетског фонда имају још саградити овде у Београду биће довољне да служе као клинике Медицинског факултета. Отварањем Медицинског факултета у Београду ми бисмо добили много већи број кандидата за медицину од броја питомаца који би се на страни могли школовати. Наш Медицински факултет могао би снабдевати и нашу отаџбину и војску и српске крајеве нашим лекарима. Питање о квалитету лекарском тиме би било решено...

Са ових разлога Одбор је предложио г. министру да свој предлог у овом смислу и измени. Г. министар је одмах на то пристао. Ми имамо част предложити Народној скупштини да изволи решити: да се сума предложена за шиљање четрдесет пет питомаца на страну ради изучавања медицине сматра као извршни улог за оснивање Медицинског факултета за време од оснивања Универзитета до данас, а на основу члана 38. Закона о Универзитету. Уједно Одбор предлаже да се ради припреме свега што је потребно за остварење Медицинског факултета у најкраћем року у споразуму са г. министром унутрашњих дела и с Универзитетом све учини како је предвиђено у напред поменутом члану.

Наступајући балкански ратови прекинули су ове напоре. И поред велике помоћи страних санитетских мисија, ови ратови су још једном показали колико недовољно лекара има Србија. Зато су почетком 1914. др Милан Јовановић Батут и др Војислав Ј. Субботић године добили задужење да напишу нацрт за организацију рада медицинског факултета. Одбор је потом упутио предлог Народној скупштини и влади да се медицински факултет оснује. Предлог је прихваћен, па је Стојан Протић, министар унутрашњих дела, марта 1914. године омогућио одлазак лекарске комисије у европске универзитетске центре ради упознавања организације и рада медицинских факултета. У комисији су били хонорарни универзитетски професор хигијене и судске медицине др Милан Јовановић Батут, шеф Хируршког одељења Опште државне болнице др Војислав Ј. Субботић и шеф Просектуре Опште државне болнице др Едуард Михел. Током шест недеља чланови комисије обишли су 17 медицинских факултета у Италији, Француској, Швајцарској, Немачкој, Чешкој и Румунији, укључујући и земље сличне величине Србији, бирајући градове сличне величине Београду.

По повратку, комисија је поднела реферат на основу којег је министар унутрашњих дела Стојан Протић крајем маја 1914. године, *ценећи велики научни, национални и културни значај медицинског*

факултета за Краљевину Србију, донео Решење о оснивању Медицинског факултета у саставу Универзитета у Београду. Његово оснивање онемогућило је избијање Првог светског рата 29. јула 1914. године. У овом рату Србија је изгубила половину својих лекара, укључујући и неке који су били предвиђени за осниваче катедри и прве наставнике, као што су др Едуард Михел, др Тома Леко и други.

Од доношења решења министра Стојана Протића о оснивању Медицинског факултета до почетка његовог рада протекло је шест година. На првој седници Универзитетског савета одржаној 28. марта 1919. године прочитан је акт број 4801/1919, у коме Љубомир Давидовић, министар просвете, захтева да се од нове школске године (1919/1920) у Београду отворе Медицински и Пољопривредни факултет и да Универзитетски савет одреди чланове комисије за ове факултете. За чланове комисије универзитетског оснивачког одбора за Медицински факултет одређени су др Милан Јовановић Батут, професор Велике школе у пензији и хонорарни професор Универзитета, др Војислав Ј. Субботић, шеф Хируршког одељења Опште државне болнице, др Живојин Ђорђевић, биолог и професор Филозофског факултета, и др Никола Вулић, хемичар и професор Универзитета.

На деветој седници Универзитетског савета прочитан је акт министра просвете од 11. септембра 1919. године којим је Ректорат Универзитета обавештен да су указом од 9. септембра 1919. године за редовне професоре Медицинског факултета постављени др Војислав Ј. Субботић, хирург и др Милан Јовановић Батут, професор Велике школе у пензији и хонорарни професор Универзитета за хигијену. Поред регента Александра, указ је потписао и министар просвете Павле Маринковић. Проф. др Милан Јовановић Батут и проф. др Војислав Ј. Субботић су 10. децембра 1919. године изабрали др Драга Перовића, управника Анатомског института Свеучилишта у Загребу, за редовног професора нормалне и топографске анатомије. Избор је потврђен указом од 17. децембра 1919. године. Тако је створен колегијум од три редовна професора.

Узима се да је првом седницом колегијума, која је одржана 6. фебруара 1920. године, почео рад Медицинског факултета. На тој историјској седници за декана је изабран проф. др Милан Јовановић Батут, а за продекана проф. др Војислав Ј. Субботић. Колегијум је на истој седници за редовног професора на Катедри опште патологије са патолошком анатомијом и хистологијом изабрао др Ђорђа Јоанновића, дотадашњег професора патологије Медицинског факултета у Бечу. С ове седнице колегијум је упутио допис Министарству војске и морнарице с молбом да се за Анатомски институт Медицинског факултета привремено уступи зграда у кругу војне болнице у Београду, а Министарству народног здравља да уступи зграду за Институт за физиологију. Дописом од 5. маја 1920. године Министарство војске и морнарице обавестило је Медицински факултет да ће на две године уступити зграду Заразног одељења Војне болнице

Прве армијске области у Београду, а Министарство народног здравља уступило је зграду Туберкулозног одељења Опште државне болнице.

Правдајући се здравственим разлозима, проф. Драго Перовић је 9. априла 1920. године поднео оставку на место професора систематске и топографске анатомије и вратио се у Загреб. Јавила се опасност да се са наставом неће почети у јесен 1920. године. Јуна месеца 1920. године, за време конгреса хирурга у Паризу, продекан проф. др Војислав Субботић позвао је др Ника Миљанића, који је специјализирао хирургију и неколико година радио на Клиници за анатомију у Паризу, да дође у Београд и оснује Анатомски институт, што је он прихватио. Тако је 13. августа 1920. године Савет Медицинског факултета за хонорарног професора дескриптивне и топографске анатомије изабрао др Ника Миљанића. Колегијум је одлучио и да до избора одговарајућих наставника наставу из биологије, хемије и физике држе професори Филозофског факултета Живојин Ђорђевић, Сима Лозанић и Ђорђе Станојевић.

На седници одржаној 10. октобра 1920. године колегијум је за контрактуалног редовног професора физиологије изабрао др Рихарда Буријана, професора физиологије на Медицинском факултету у Лајпцигу и директора Физиолошког одсека Зоолошке станице у Напуљу, а 29. октобра за хонорарног професора хистологије и ембриологије др Александара Ђ. Костића. После обављених избора наставника за предмете из прве године, септембра 1920. године извршен је упис 286 студената за школску 1920/21. годину.

Настава на Медицинском факултету почела је 9. децембра 1920. године. У свечаној сали старе зграде Универзитета, у данашњем Капетан-Мишином здању, декан је у присуству ректора, неколико професора београдског универзитета и свих професора Медицинског факултета краћим говором свечано отворио Медицински факултет Универзитета у Београду. Затим је првој генерацији студената, уписаној школске 1920/21. године, професор дескриптивне и топографске анатомије др Нико Миљанић одржао своје приступно предавање. Тако је почела настава на Медицинском факултету у Београду. Тај дан се од 1970. године слави као дан Медицинског факултета. Часови анатомије и даље су одржавани у свечаној сали старе зграде Универзитета и били су теоријски. Практична настава из анатомије почела је када је завршено уређење просторије Заразног одељења Војне болнице Прве армијске области у Београду и када је било омогућено снабдевање института лешевима. У међувремену, набављени су још неколико костура, атласи и остала учила.

Наредних месеци и година изабирани су и други професори и настава се полако уређивала. Но, постојање факултета није било сасвим обезбеђено. Непуну годину од оснивања јавиле су се иницијативе да се он укине. Тај захтев правдан је тврдњама да је за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца довољан Медицински факултет у Загребу и да факултет у Београду нема услова за рад. Године 1921. Скупштина Краљевине образо-

вала је комисију са задатком да испита рад тек основаног факултета. Једног дана комисија се изненада појавила на тада једином институту – Анатомском – и у њему затекла више од 200 младих људи који су радили као пчеле, пуни одушевљења за свој будући позив, тако да је Институт учинио тако повољан утисак на комисију, да је њен извештај испао најповољнији за наш млади факултет.

Четири године касније Стјепан Радић, министар просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, затражио је да се, из финансијских разлога, затворе неки факултети а међу њима и Медицински факултет у Београду. Уследила је огорчена реакција јавности, а нарочито Српског лекарског друштва, које је издало изјаву у којој је, између осталог, писало: *Српско лекарско друштво најенергичније протестује против намера г. министра просвете да укине Медицински факултет у Београду. Друштво ту намеру сматра као изненадни и чудноват напад представника просвете у влади, који је учинио мучан утисак на српске лекаре. Господин министар просвете не сме заборавити да су културне тековине српског народа неприкосновена својина Срба, до које се дошло не само тешким материјалним жртвама у борбама за ослобођење свих српских земаља, у којима је положило животе 50% српских лекара, те да ће те културне тековине бранити не само српски лекари, него и сав српски народ.*

Факултет се одржао, а његова педагошка и научна активност је унапређивана. Већ 29. априла 1926. године промовисани су први доктори медицине. Факултет је добио финансијску помоћ, тако да је завршена изградња зграда Анатомског и Патолошког института, Интерне пропедевтичке, прве и друге Интерне клинике. После неколико година наизглед мирног развоја Медицинског факултета, управо у годинама када су почели да се приводе крају радови на изградњи института и клиника, свет је захватила тешка економска криза која није мимоишла ни нашу земљу. И Медицински факултет је осетио последице ове кризе, па је велики број помоћног особља почетком 1927. године био отпуштен. Због све теже економске ситуације у земљи, почетком 1928. године почело се поново размишљати и о затварању Медицинског факултета. Факултет је доживљавао тешке тренутке и 1938. године, када су факултетске клинике биле одвојене од Опште државне болнице. Па ипак, упркос бројним тешкоћама, факултет се полако развијао, тако да је пред рат у свему постигао завидан ниво педагошког, здравственог и научног рада.

Најтеже дане Медицински факултет је доживео током Другог светског рата. Настава је била прекинута. Неколико зграда института и клиника факултета, као и клиника Опште државне болнице биле су оштећене, а учила, научне и збирке за наставу делом или потпуно уништени или изгубљени. Најтежа оштећења доживео је један од најлепших објеката факултета, Институт за хистологију и физиологију, који је био скоро до темеља срушен. После рата је обновљен, али му првобитни изглед

није у потпуности враћен. После рата зграда гинеколошко–акушерске клинике у изградњи, у улици др Субботића број 10, постала је Управна зграда Медицинског факултета, у којој се он и данас налази. У њој су биле смештене и библиотека и Управа стоматолошког, а једно време и Фармацеутског факултета. Библиотека Медицинског факултета је у међувремену пресељена у објект у кругу старе Војномедицинске академије.

Литература

1. Студенички типик. Народна библиотека Србије. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд 1994; 123-125
2. Станић Р. Студеница-камен темељац српске културе и уметности. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17:1-2:7-16.
3. Катић Р. Болница манастира Студенице-прва болница у Србији. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):17-26.
4. Катић Р. Терминолошки речник српске средњовековне медицине. Српска академија наука и уметности, Београд 1987.
5. Павловић Б. Историја српске медицине. Београд 2005.
6. Павловић Б. Темељи српске медицинске историографије. Еко плус. Београд 1997.
7. Павловић Б, Драговић С. Свети Сава зачетник стационарне здравствене заштите, социјалног старања и медицинског образовања. Срп Арх Цел Лек 1994;122:123-125.
8. Борђевић С.И. Развој медицинске мисли и образовање српских средњовековних болница и медицинских школа. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):27-49.
9. Николајевић Ј, Дукић М. Прве болнице у Србији у манастиру Студеници и манастиру Жича. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):50-54.
10. Павловић Л. Лечење у манастиру Студеници у 19. веку с освртом на умно оболеле. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):55-64.
11. Дурковић-Јакшић Љ. Прилог историји лечења у манастирима Србије у 19. веку. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):65-74.
12. Катић РВ, Синдик Н. Поменик болнице манастира Хиландара. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):75-89.
13. Павловић Л. Лекари деспота Ђурђа Бранковића Смедервца половином 15. века. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):91-94.

14. Катић РВ. Увод у проучавање терминологије српске средње-вековне медицине. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):95-105.
15. Чоловић Р. Историја српске хирургије до почетка Првог светског рата. У књизи: *Хроника хирургије у Србији*. Просвета, Београд 2002:50-113.
16. Катић Р. Српска средњевековна медицина. Дечије новине, Горњи Милановац 1990.
17. Т.Р.Б. Медицина у Србији првих година владе кнеза Милоша. Државна штампарија Краљевине Србије 1908.
18. Јован Апостоловић и његово време. Српска академија наука и уметности. Огранак у Новом Саду. Академија медицинских наука Српског лекарског друштва. Научно друштво за здравствену културу Војводине. Нови Сад 2007.
19. Вукашиновић Р. Дете у нашој средњевековној медицини и праву. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):107-115.
20. Павловић Б. Осам векова болница у манастирима Хиландар и Студеница. Димес, Београд, 2009.
21. Гавриловић В. Здравствена култура у средњевековној Србији. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:19-28.
22. Павловић Б. Етичке норме у српској средњевековној медицини. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:45-58.
23. Велисављев ДМ. Етномедицина у средњевековној Србији. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:59-74.
24. Ристић М. Болнице у средњевековној Србији. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:75-92.
25. Баљошевић С. Велике инфективне морије у у средњем веку. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:93-102.
26. Башчаревић Љ. Повреде механичким оружјем и њихово лечење у средњем веку. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:103-116.
27. Целина Д. Фитомедицина у средњевековној медицини. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:117-126.
28. Стануловић М. Припрема и употреба лекова у средњем веку. Симпозијум о средњевековној медицини у Србији. Зборник радова. Приштина, 1989:127-130.
29. Вуковић Ж. Српско лекарско друштво 1872-2002. Београд 2002.
30. Милић Д. Докторске тезе првих Срба лекара. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):116-124.

31. Поп-Ценић С. Преглед стања ветеринарске медицине у Срба у далекој и ближој прошлости. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):125-135.
32. Турудић В. „Правило о војним марвеним болницама“ Српске војске од 1884. године и његов значај за српску војну ветеринарску медицину. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):137-144.
33. Славковић Ж. Употреба аутохтоног лековитог биља и других природних сировина у околини првих болница у Србији у манастиру Студеница и манастиру Жича. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):145-158.
34. Милић Д. Прва штампана упутства за сузбијање великих богиња у Срба. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):159-162.
35. Турудић В. Пуковник др Светислав Валента последњи начелник војног ветеринарства Краљевине Југославије. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):163-170.
36. Јеротић В. Магија и магијско у савременој медицини. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):171-175.
37. Михајлов М. Оснивање и развој Института за проучавање лековитог биља „Др Јосиф Панчић“ у Београду. Архив за историју здравствене културе Србије, 1988;17(1-2):183-193.
38. Предуготовна радња за реформу санитетске струке у Србији. Срп Арх Целок Лек 1880;(VI):476-7.
39. Школа за лекарске помоћнике, бабице, „Самаријане“, болничаре, нудиље и десинфекторе. Срп Арх Целок Лек, 1895;(7-8):204.
40. Лазаревић И. Најпре школа за примаље (бабице) и лекарске помоћнике, па онда постепено медицински факултет. Срп Арх Целок Лек 1896;(5):156-215 и Срп Арх Целок Лек 1896;(4):215-9.
41. Данић Ј. Школа за бабице. Срп Арх Целок Лек 1896;(9):215-9.
42. Лазаревић И. О подизању Српског Универзитета. Срп Арх Целок Лек 1899;(11):535-42.
43. Петровић М. Је ли медицински факултет у Србији најакутнија санитетска потреба или не? Срп Арх Целок Лек 1900;(1):1-13 и Срп Арх Целок Лек 1899;(2):62-70.
44. Николић Ђ. Медицински факултет српског универзитета (поводом Батутове књиге). Звезда, 1900;1(2):77-91, 1900;1(3):333-45.
45. Јовановић МБ. Медицински факултет Српског Универзитета. Београд: Државна штампарија; 1899.
46. Ђорђевић В. Лаборемус: Поздрав Првом конгресу српских лекара и природњака. Првих 100 година у развоју лекарске струке у Србији. Први конгрес лекара и природњака. Београд 1905; књ.1, п.45-69.

47. Јовановић МБ. Медицински факултет у Србији. Срп Арх Целок Лек 1911;(6):320-46.
48. XII редовни састанак (СЛД), 5. марта 1911. године. Срп Арх Целок Лек 1911;(6):346-56.
49. Тридесет трећи главни годишњи скуп. Срп Арх Целок Лек 1905;(12):558-9.
50. II ванредни састанак (СЛД), 12. марта 1911. године. Срп Арх Целок Лек 1911;(6):356-86.
51. Тридесет девети главни годишњи скуп 8-9. септембра 1911. Срп Арх Целок Лек 1911;(11):654.
52. Вардар, календар за просту годину 1927. Београд: Коло српских сестара; 1926. п.139-42.
53. Медицински факултет Универзитета у Београду 1920-1935. Београд; 1935.
54. Педесет година Медицинског факултета у Београду 1920-1970. Београд; 1970.
55. Станојевић В. Почетак стварања Српског лекарског кадра. Споменица 1872-1972. Београд: СЛД;1972. п.1-5.
56. Станојевић В. Стварање лекарског кадра у Србији. Оснивање СЛД и рад до обуставе у Другом европском рату. Споменица 1872-1972. Београд: СЛД; 1972. п.6-21.
57. Станојевић В. Удео СЛД и његових чланова у стварању Медицинског факултета у Београду. Споменица 1872-1972. Београд: СЛД; 1972. п.137-46.
58. Педесет година Клинике за инфективне болести „Др Коста Тодоровић” у Београду (1926-1976). Београд; 1976.
59. Прилог за историју Клинике за очне болести „Проф. др Ђорђе Нешић” у Београду. Београд: Институт за очне болести, Клинички центар Медицинског факултета Универзитета у Београду; 1986.
60. Професори Медицинског факултета у Београду у сећању генерације студената уписане на Медицински факултет у Београду 1946. године. Београд: Медицински факултет Универзитета у Београду; 1999.
61. Савићевић М. Професори Медицинског факултета од оснивања до педесетих година XX века. Београд: Медицински факултет; 2003.
62. Савићевић М. Оснивање медицинског факултета. У: Савићевић М, едитор. Професори медицинског факултета од оснивања до педесетих година XX века. Друго допуњено и прерађено издање. Београд; 2003. п.21-45.
63. Суботић ВМ. Педесетогодишња историја Српског лекарског друштва (1872-1922). Београд: Српско лекарско друштво; 1922. п.39-45.
64. Суботић В. Говор на првој седници на Првом састанку српских хирурга 22. XII 1907. године. Извештај о раду Првог састанка српских хирурга. Београд 1908:4-5.

65. Лекарски састанци. Срп Арх Целок Лек 1910;св.1:41-54.
66. Борђевић В. Прве године лекарске праксе. Срп Арх Целок Лек 1874;1:61-121.
67. Шести редовни састанак 14. фебруара 1875. Срп Арх Целок Лек 1879;III:27-28.
68. Шеснаести редовни састанак држан 29. децембра 1884. Срп Арх Целок Лек 1888, Одељак први, Књига десета, број 94, страна 103-105.
69. Николић П. Извештај о 4642 ингвиналне херније које су оперисане по војним болницама од 1889-1905. г. Извештај о раду Првог састанка српских хирурга, Београд 1908.
70. Записник са ХLI Главног годишњег скупа Српског лекарског друштва држаног 22. XI 1919. год. Срп Арх Целок Лек 1920;св.1 и 2:76-101.
71. Петровић М. О раду и животу Војислава Субботића. Срп Арх Целок Лек 1924;св.3:11-120.
72. Извештај Управног одбора Српског лекарског друштва поднесен 8. редовној годишњој скупштини 25.03.1951. год. Београд, 1951:39-40.
73. Извештаји Управног одбора Српског лекарског друштва од 1952. до 1979. године. Архива хируршке секције СЛД-а.
74. Лична архива аутора.